

A kiállított tudomány

A Szépművészeti Múzeum kopt kiállításáról

A Szépművészeti Múzeum *A fáraók után – A kopt művészet kincsei Egyiptomból* című kiállítása minden bizonnyal az idei év egyik legjelentősebb kulturális és tudományos eseménye volt. A Múzeum Antik Gyűjteményének munkatársai, a kiállítás tervezői és kivitelezői mindent megtettek azért, hogy ez így legyen, hiszen az átgondolt tudományos program izgalmas kiállítótérben került megjelenítésre, s mindehhez újszerű virtuális kiállítás kapcsolódott a Gyűjtemény honlapján és egyéb kísérőprogramok a Múzeum épületében. Végül, de nem utolsósorban az *Ókor* is e kiállítás témájához igazította tavaszi számát. A magunk értékelésével ehelyütt természetesen nem kívánok foglalkozni – ez nem az én feladatom –, de magát a kiállítást mindenképpen érdemes alaposabb elemzésnek alávetni. Az alábbi gondolatok egy ilyen alaposabb elemzés lehetséges szempontjait próbálják meghatározni. Kiállítási terek, sőt ma már a múzeumépületek tervezésénél fontos szempont, hogyan lehetséges az utcáról, a

városi forgalomból érkező látogatót ráhangolni, felkészíteni egy-egy kiállítás befogadására. Ezt a célt szolgálhatják például a semleges vagy éppen rideg vasbetonelemekből öszszecsavazott ingerszegény múzeumi előterek, lépcsőházak, amelyeket elhagyva a látogató szinte sóvárogva várja a vizuális élményeket. A 19. és a 20. század fordulóján természetesen nem ilyen elvek szerint épültek a múzeumok – és persze ma sem kizárólag ezen elvek szerint épülnek –, így a kiállítás rendezőjére hárul a feladat, hogy a rendelkezésre bocsátott kiállítótérben belül teremtsen meg a megfelelő hangulatot. Jerger Krisztina, a kopt kiállítás tervezője tökéletes megoldást választott, amikor a múzeum elsötétített és leszűkített dór termében rendszertelenül elhelyezett tárlókat csupán helyi fényforrásokkal világította meg. A látogató a terem összhatásától lenyűgözve, megilletődötten lép a kiállítási tárgyak közé, az antik templomokat felidéző térben az a benyomása támad, hogy nemsokára valamilyen titkos misztérium beavatottjává válik. A fények által kijelölt tárlókat követve bolyonghat egy sejtelmes homályba burkolt, világos színeivel mégis az egyiptomi sivatagot idéző teremben. Bolyongásai során sírkövekre, oszlopfejekre, fafaragványokra, textiltöredékekre, csontszobrocskákra akad, melyek között időnként némi formai hasonlóságokat fedezhet fel. A látogató egyedül marad az egyes tárgyakkal, a fények – mivel a néző gyakran maga elöl takarja el őket – arra kényszerítik, hogy a tárgyakat ne csak a megszokott nézőpontból, úgymond frontálisan, hanem olyan irányokból is megsejtsen, amelyekből magától nem tenné, s ezáltal bensőséges viszonyba kerül velük. Töredékeket lát, melyek egy része szándékos rongálás nyomait is mutatja, s amelyek történelemről, mulandóságról beszélnek. Egy távoli és ismeretlen kultúra emlékei, ismeretlen, idegen és érthetetlen,

kontextus nélküli tárgyak. Önmagukban vannak, önmagukat, egymást magyarázzák. Egy kiállítás sikerét nem pusztán a kiállított tárgyak érdekessége vagy ritkasága, különössége dönti el – még ha ennek sejtetése („A fáraók után”) nyilván hozzá is járul a sikerhez –, hanem az is, hogy milyen előkészítő munka, milyen tudományos koncepció áll a háttérben. A kopt kiállítás annak bemutatására vállalkozott, hogyan formálódott az egyiptomi művészet a helyi és a hellénisztikus, majd római és bizánci, sőt az arab művészet összefüggésében a 3. század és az európai újkor között. A koncepciót a téma egyik nemzetközileg is elismert hazai kutatója, Török László professzor dolgozta ki.

A kiállítás egyaránt épített a hazai (Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum) és az egyiptomi (kairói Kopt Múzeum, alexandriai Görög-Római Múzeum, Alexandriai Nemzeti Múzeum) gyűjteményekre, s számos olyan tárgy bemutatására is vállalkozott, amely más kiállításokon még nem szerepelt. Valódi tudományos szenzációval van tehát dolgunk. De nem csupán arról van szó, hogy a kiállítás rendezői új, eddig ismeretlen tárgyakat fedeztek fel az egyiptomi múzeumok raktáraiban. Nem pusztán ez a kiállítás újdonsága. Török László ugyanis e kiállítás keretében a kopt művészet tudományos értelmezésében az elmúlt évtizedekben bekövetkezett szemléletváltozásra támaszkodva e művészet stíluskritikai és kronológiai elemzését végezte el. A kiállítás nem a kopt kultúra megismertetésére vállalkozott, hanem a képző- és alkalmazott művészet történeti változásának és társadalmi sokszínűségének felvillantására. A tárgyak művészeti produktumokként és nem a mindennapi élet tanúiként lettek egymás mellé állítva. A kopt művészet kifejezés az egyiptomi művészetnek a római hódítástól az arab hódításig terjedő korszakának megjelölésére szolgál, s vonatkozik az arab hódítást követő korszak egyiptomi keresztény művészetére is. Az igényesen kivitelezett és Török László által kimagasló szakmaisággal megírt katalógus alapján a kiállítás meggyőzően bizonyítja e több száz éves időintervallum egységét, amennyiben bemutatja azokat az ikonográfiai témákat, illetve azokat a sajátos, a stilizáció irányába mutató tendenciákat, amelyek a változó vallások és különböző földrajzi eredetű művészeti hatások környezetében maguk is folyamatosan új értelmet nyerve e művészet vezérfonalának tekinthetők. A kopt művészet a hellénisztikus, római és egyiptomi hagyományok ötvözésében fogant: a klasszikus ikonográfiai megoldásokat az egyiptomi tradícióból származó ábrázolásokkal egészítették ki. Az egyiptomi görög és öslakos elit reprezentációját szolgáló magas művészet az antik műveltség talaján nyugodott, s formavilága meghatározta az alsóbb társadalom elvárásait és szükségleteinek kielégítését is. A terjedő, majd egyeduralomra jutó kereszténység ikonográfiai megoldásai a korábbi századok művészetén alapultak, a régi formák azonban új tartalmakkal töltődtek fel: ennek legjellegzetesebb példája talán az ankh-kereszt, mely az élet egyiptomi hieroglifájából vált keresztény szimbólummá. Az elit reprezentációja, amelyhez az 5. századtól a keresztény egyház (püspökök, kolostorok) reprezentációja is felzárkózott, később is meghatározta a kevésbé tehetősek számára készült alkotások és használati tárgyak művészeti megformáltságát. Az arab hódítás és különösen a 8. századtól erősödő elnyomás hatására végül a kopt művészet részben bezárkózott, nyilvános reprezentatív jellegéből veszített, s a magánélet területére szűkült, formai megoldásai az ornamentikus díszítés felé fordultak. Adott tehát egy meghökkentő és magával ragadó kiállítási tér: térbe rendezett műtárgyak. És adott egy, a legújabb tudományos értelmezésen alapuló, tudományos szenzációnak tekinthető kiállítás: rendszerbe szerkesztett műtárgyak. De a kettő között nem látszik a kapcsolat. A látogató, aki belép a dór terembe és meghatottan bolyong a tárlók között, nem érti, nem értheti a tárgyak közötti összefüggéseket: töredékeket lát, amelyeket a kevés fény még inkább kiolvashatatlaná tesz. A látogató nem tudja, hogy a tárgyak egy része az elit művészetét, önreprezentációját reprezentálja, más részük ennek a szegényebb rétegekben megjelenő másolata, nem tudja, hogy a kivitelezés stilizáltsága nem egy esetben kezű művésznek tudható be, hanem a kopt művészet sajátossága. És nem tudja, ki lehet az a Harpocrates, akit oly előszeretettel jelenítettek meg a koptok. S nem tudja, hogy a kiállított kétoldalú ikon tulajdonképpen négy képet takar. A látogató mit sem tud meg a kiállítás mögött álló tudományos munkáról. Azt gondolom, ez baj. Azért, mert ritka dolog, hogy Magyarországon nemzetközi mércével mérhető tudományos program alapján rendeznek kiállítást. Azért,

mert a múzeumnak tudományos céljai mellett hagyományosan oktató-nevelő feladatai is vannak, s ez a kiállítás a művészetek történetiségére és társadalmi megköötöttségeire taníthatott volna. E kifogás azonban nem általában az esztétizáló kiállításrendezés ellen irányul; azt gondolom – és erre éppen ez a kiállítás a bizonyíték –, egy téma ilyen megközelítése számtalan izgalmas és érdekes szempontra irányítja rá a figyelmet. Mégis, talán a kurátorok tudományos és a rendezők esztétikai szempontjainak kiegyensúlyozottabb megjelenítésére lett volna szükség. Egy alapvetően esztétizáló kiállításon is kell legyen lehetőség a tárgyak kontextusának vagy a tudományos eredményeknek egyértelműbb megjelenítésére. Ehhez azonban engednie kell a tudományos koncepciót megalkotó, a tárgyakat válogató kurátornak és a teret megtervező rendezőnek egyaránt. A lehetséges megoldások meghatározására ehelyütt nem vállalkoznék, egy dolgot azonban érdemes leszögezni: napjaink kultúrája egyre inkább vizuális kultúra, az emberek vizuális úton jutnak hozzá az információkhoz, értik és beszélnek a vizualitás nyelvét, erre a nyelvre lehet és indokolt is támaszkodni. S ha már a vizualitásnál tartunk, nem maradhat említés nélkül, hogy igen újszerű és örömdetes módon a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye Hyperión elnevezésű internetes oldalát is a kopt kiállítás szolgálatába állította (<http://www2.szepmuveszeti.hu/kopt>). A [Hyperión](#) az Antik Gyűjtemény egyes darabjainak fotóját, pontos leírását és bizonyos fogalmak magyarázatát, illetve az egyes témákról tájékoztató irodalmat ismerteti meg az érdeklődőkkel. Ez a felület a kopt kiállítás alkalmából kiegészült a kiállított kopt műtárgyakra vonatkozó információkkal. Olvasható itt az az [interjú](#), amelyet éppen az *Ókor* készített Török László professzorral a kiállítás történetéről és koncepciójáról, továbbá számtalan hosszabb-rövidebb szócikk a kopt kultúra egészéről és egyes jellegzetességeiről, az ábrázolások mitológiai vagy éppen a keresztény hagyományban gyökerező eredetéről. A Hyperión egyaránt szolgálja a témával való ismerkedést a kiállítás megtekintése előtt és – amint az a kapcsolódó virtuális vendégkönyv több bejegyzésében is olvasható – a kiállítás keltette érdeklődés kielégítését. A látogató rákereshet az ismeretlen fogalmakra, nevekre, mitológiai

alakokra, s ezt akár közvetlenül a kiállítás megtekintése után is megteheti a rendelkezésre álló számítógépeken. Az érdeklődő innen már megtudhatja, kik voltak a koptok, milyen szerepet játszott Alexandria a kopt művészet kialakulásában, melyek voltak a késő antik műveltség legfontosabb elemei, mik a kopt kereszténység jellemzői stb. A Hyperión kopt katalógusa olyan önmagában is megálló kísézőprogram, amely nagyban hozzájárul a kiállítás megértéséhez és sikeréhez, s amely részben pótolhatja azokat az információkat,

amelyeket a kiállítási térben hiába keres a látogató. Mint ilyen, egyúttal a fenti problémákra adható lehetséges válaszok egyike. Az *Ókor* abból a meggyőződésből született, hogy hozzájáruljon az ókortudomány reprezentációjának formálásához, helyesebben szólva pótoljon bizonyos hiányosságokat, nevezetesen: a széles társadalmi nyilvánosság számára is hozzáférhetővé és érthetővé tegye azokat a kérdéseket, problémákat és eredményeket, vagyis azt a tudományos munkát, amelyet az ókor kutatói végeznek – legyenek bár önmeghatározásuk szerint régészek, történészek, filológusok, filozófia- vagy éppen művészettörténészek. A folyóirat – több-kevesebb sikerrel – arra vállalkozott, hogy az ókort mint történeti korszakot és mint hagyományt a közérdeklődés középpontjába helyezze, s felélesszen valamit abból a szerepből, amelyet a hazai műveltségben az elmúlt századokban betöltött, s amely manapság elenyészni látszik. Nem romantikus nosztalgiáról van szó, hanem dinamikus újításról, új utak kereséséről, egy hagyomány újraalkotásáról. Meggyőződésem, hogy ebben a folyamatban megkerülhetetlen szerep hárul a múzeumokra. A múzeum egyszerre tudományos műhely és a társadalmi nyilvánosság szereplője, a közgondolkodás alakítója, alapvető feladata a tudományos szempontokat követő gyűjtés és a tudományos kutatás mellett ezek bemutatása a múzeumot fenntartó közösségnek, s nem utolsósorban e közösség szemléletének alakítása. Úgy vélem, e tevékenység történeti témák estében – s a kopt művészet számunkra szükségszerűen történeti jelenség – nem szűkíthető a befogadás esztétikai szintjére, hiszen ezekről a

témákról vannak bemutatásra váró értelmezéseink, de nem korlátozódhat pusztán a tárgyi ismeretek terjesztésére sem, annak ellenére, hogy gyakran egy-egy kiállítás önmagát zárja be ebbe a minimális programba. Azt gondolom, mindannak formálásában, amit a társadalom az ókorról vagy éppen az ókortudományról gondol – s itt persze más témák és tudományok is felsorolhatók lennének –, egyre kisebb szerepet játszanak majd a könyvek, s egyre fontosabbakká válnak a múzeumok. A jövőben a múzeum válhat a tudomány reprezentációjának egyik legfontosabb helyszínévé: nem lehet mindegy, hogy mi és hogyan kerül bemutatásra. Nyilvánvalóan nem csupán egyetlen üdvöztető megoldás létezik, a lehetőségek tisztázása azonban szükséges lenne. Az Ókor szívesen lesz fóruma a fenti kérdésekről folyó szakmai vitáknak.

Mészáros Balázs

A fáraók után – A kopt művészet kincsei Egyiptomból
Szépművészeti Múzeum, Budapest
2005. március 18 – május 18.
Főkurátor: Török László
Múzeumi kurátor: Nagy Árpád Miklós
Rendezés, látvány: Jerger Krisztina